УДК 371.3

Костіна В.В., Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

Костіна Валентина Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Коло наукових інтересів – умови та засоби особистісно орієнтованого навчання та виховання учнів.

Стимулювання пізнавального інтересу учнів засобами особистісно орієнтованого навчання

Стаття присвячена проблемі стимулювання пізнавального інтересу учнів у процесі навчання. Виявлено особливості стимулювання мотиваційної сфери засобами управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів, а також розроблено комплекс засобів особистісно орієнтованого навчання. Визначено умови ефективного використання спроектованих засобів у процесі навчання.

The research is devoted to the problem of stimulation of pupil's cognitive interest in the prose's of studying. Peculiarities of motivation sphere, stimulations by means of managing of pupil's educational cognitive activity were revealed, as well complex's of means for personality – oriented teaching was developed. Conditions for effectives use of the projected means in the prose's of education were defined.

У зв'язку зі зміною основної парадигми сучасної школи з інформаційно-повідомляючої на розвивальну виникає гостра необхідність пошуку нових підходів до навчання і виховання. Як зазначено в Національній доктрині розвитку освіти України в XXI ст., пріоритетним стає саме особистісно орієнтований підхід, який забезпечує найсприятливіші умови для розвитку й самореалізації особистості, що передбачає наявність суб'єкт-суб'єктних відносин, діалогічного спілкування, сприятливого психологічного клімату в колективі. Але зазначені риси, незважаючи на об'єктивну необхідність, на жаль, не реалізуються на практиці, бо відсутні умови для їх повного впровадження. Серед проблем, які не вирішені на сьогоднішній день, можна назвати такі: проблема відсутності засобів навчання, що відповідають сучасному інформаційному потокові; проблема оновлення змісту методів, форм роботи сучасного педагога, пов'язана з переорієнтацією освітньої парадигми; проблема формування в учнів потреби у навчанні та самостійній роботі; проблема зниження пізнавального інтересу та мотивації навчання.

Враховуючи вищезазначені проблеми, метою нашого дослідження обрано створення та експериментальна перевірка комплексу засобів особистісно орієнтованого навчання, що може стимулювати пізнавальний інтерес учнів і підвищувати рівень їхньої пізнавальної активності та мотивації навчання. Завданнями дослідження є: 1) виявлення особливостей стимулювання пізнавального інтересу старшокласників засобами особистісно орієнтованого навчання; 2) розробка комплексу

засобів особистісно орієнтованого навчання; 3) експериментальна перевірка розробленого комплексу, а також формулювання методичних рекомендацій щодо умов його використання у процесі навчання.

У 1993 році Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини [3]. Основна її мета – орієнтація в розвитку особистості насамперед на соціалізацію та самореалізацію особистості, тобто на процес входження дитини у суспільство, який забезпечує психологічний комфорт навчання. Впроваджуючи це, сучасна школа перетворюється на школу культури життєвого самовизначення, яка має виробити в дитини такі основні вміння: а) самопрограмування (вміння здійснювати життєвий вибір); б) самопізнання; в) самооцінювання; г) пізнання світу; д) здійснення самоаналізу.

Головне завдання освіти – створення умов всебічного гармонійного розвитку за допомогою активізації внутрішніх резервів особистості. Таким чином, освіта стає антропоцентричною за метою, змістом та формами організації. В умовах особистісно орієнтованої освіти учневі надається свобода вибору шляху навчання, підручників та методів навчання, також однією з рис цього підходу є навчальна співпраця вчителя і учнів. Отже, запровадження особистісно орієнтованого підходу до процесу навчання визначаємо як організацію й управління цілеспрямованою навчальною діяльністю учня в загальному контексті його життєдіяльності, де інформаційно-контролюючі функції вчителя мають все більше поступатися місцем власне координаційним, коли вчитель виступає організатором освітнього середовища.

Вирішення вказаних і багатьох інших проблем стає можливим за допомогою використання комплексу засобів управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів у процесі навчання, що забезпечує створення відповідного рівня комфортного соціокультурного середовища [4].

Впровадження особистісно орієнтованого підходу в педагогічний процес викликало необхідність у переході від формування певних рис і якостей характеру особистості до спрямованості до стимулювання її розвитку, створення об'єктивних умов для самореалізації учня у процесі навчання, врахування його особистісних потреб й інтересів. Психологи виділяють наступну закономірність розвитку мотиваційної сфери людини: "Мотиви й інтереси не виникають незвідки або з нічого. Вірогідність виникнення інтересів або мотивів вчинків дитини визначається тією діяльністю, до якої вона залучена, А також тими обов'язками, які на неї покладено вдома або у школі" [8, с. 527]. Т.Б. Храбрікова вважає пізнавальний інтерес, який активізує мисленнєву діяльність, почуття та волю, "стимулом самоосвіти та морального вдосконалення учнів" [9, с. 156]. На думку Н.О. Бойко, незалежно від структурної організації навчальної роботи, вона ефективно сприятиме більш інтенсивному розвитку інтересу тоді, якщо ґрунтується на пізнавальному ставленні учнів до навколишньої дійсності або враховує його; участь кожного учня в ній є пошуком нових знань та інтенсивним оволодінням способами самостійного задоволення пізнавального інтересу [1].

С.Л. Рубінштейн визначив інтерес як "мотив, що діє в силу власної усвідомленої значущості й емоційної привабливості" [7, с. 526], а також виділив найбільш суттєвими в розвитку інтересів підлітка такі моменти [7, с. 530]: 1) початок встановленого кола інтересів, що поєднано між собою у невелике число взаємопов'язаних систем, які набувають відому стійкість; 2) переключення інтересів з часткового та конкретного на те, що є відверненим і загальним; 3) поява інтересу до практичного застосування набутих знань у житті; 4) зростання інтересу до власних психічних переживань, а також до переживань інших людей; 5) диференціація й спеціалізація інтересів, спрямованість інтересів на певну сферу діяльності, професію.

Отже, аналізуючи вищенаведені висловлювання можна визначити пізнавальний інтерес як важливу характеристику пізнавальної діяльності учнів і показник ефективності їхньої пізнавальної активності, а також виділити умови, що впливають на його зростання. Серед них: 1) підвищення ролі самостійності й активності учнів у навчально-пізнавальній діяльності; 2) залучення професійного й творчого компонентів до процесу навчання; 3) використання самооцінки й рефлексії у процесі навчання; 4) надання учням можливості обирати власну траєкторію навчання відповідно до їхніх потреб і схильностей; 5) розвиток навичок критичного мислення. Усі визначені умови було враховано під час проектування комплексу засобів управління навчально-пізнавальною

діяльністю учнів, що експериментально перевірено на матеріалі хімії.

Під час педагогічного проектування засобів управління навчально-пізнавальною діяльністю старшокласників спиралися на такі внутрішні закономірності процесу навчання:

– підпорядкування результатів навчання способам управління педагогічним процесом та їх залежність від активності самого учня;
– задачна структура подання матеріалу, коли при успішному розв'язанні однієї навчальної задачі й постановці наступних учень поступово набуває власних вмінь та навичок.

Комплекс дидактичних засобів складався із робочого зошита із друкованою основою, зошита для практичних робіт, матеріалів для контрольних робіт, листів успішності учнів, матеріалів для кодоскопу (комплект листів) [4]. В основу розробки комплексу покладено такі дидактичні принципи особистісно орієнтованого навчання: гуманізм, що виражається у всебічній підтримці дитини у навчальному процесі; системність як основа для розвитку мислення учнів; науковість, активність та самостійність як підґрунтя для творчих пошуків та активної позиції учня у процесі навчання; взаємозв'язок теорії та практики.

Основна ідея спроектованого комплексу засобів управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів – підвищення якості та ефективності навчального процесу завдяки організації допомоги кожній дитині в опануванні навчального матеріалу, щоб навчання розкривало більше особистісних можливостей дитини та зменшувало зовнішній тиск базового матеріалу й давало можливість отримати гарантований результат навчання. Для цього, згідно з основним принципом навчання – системністю, матеріал подається блоками з використанням допомоги та мотиваційної підтримки.

Важливим кроком на шляху впровадження особистісно зорієнтованого підходу до процесу навчання є введення в загальноосвітніх закладах нової дванадцятибальної системи оцінювання знань, умінь та навичок учнів. Ця система забезпечує перехід від урахування недоліків у знаннях та вміннях учнів як основного критерію оцінювання до відзначення досягнень кожної дитини як сходинок в її самовизначенні та розвитку. Враховуючи дане нововведення, завдання у зошитах з друкованою основою розраховані на чотири рівні засвоєння знань за 12-бальною системою оцінювання.

Показником розвитку рівня розумової діяльності учня є вміння здійснювати рефлексію своєї навчально-пізнавальної діяльності. Розвиток цього вміння забезпечує робота над окремим блоком робочого зошита – блоком довіри (БД), в якому учні можуть з'ясувати проблеми, які виникають у процесі навчання, відверто поспілкуватися із учителем з приводу їх вирішення, а також робота із листами успішності учнів.

Психологи дійшли висновку, що "серед усіх мотивів навчання у старшому шкільному віці набувають найбільшого значення мотиви самоствердження та саморозвитку" [5]. Видатний психолог та соціолог І.С. Кон, аналізуючи особливості формування особистості старшокласника, зазначив, що "...розумовий розвиток старшокласника полягає не стільки в накопиченні умінь і зміні окремих властивостей інтелекту, скільки у формуванні індивідуального стилю розумової діяльності" [2, с. 50]. Також автор вважає однією з ознак цього вікового періоду – перехід від системи зовнішнього управління до системи самоуправління. Однак вищезазначені зміни дуже залежать від соціальних та культурних умов, в яких знаходиться особистість. Враховуючи це, використання комплексу засобів забезпечує дотримання варіативності навчання як запоруки реалізації принципу індивідуального підходу у процесі навчання.

Важливим засобом, що дозволяє вчителю проводити урок у більш високому темпі та підвищувати продуктивність роботи учнів, є комплект листів для кодоскопу. Залежно від дидактичної мети, їх можна поділити на групи:

1) *інформаційні* таблиці та схеми, що використовують на уроках-лекціях або під час пояснення нового матеріалу на комбінованих уроках;
2) *завдання,* спрямовані на *розвиток критичного мислення* учнів, які учитель може використовувати на різних етапах уроку: для перевірки нового матеріалу, домашнього завдання, закріплення знань тощо;
3) *завдання для узагальнення і систематизації знань*, що є доцільними на уроках-семінарах та залікових уроках;
4) *мотиваційні завдання,* які можна

використовувати для підвищення пізнавального інтересу учнів і вироблення стійких внутрішніх мотивів навчання.

Під час планування та проведення експериментального дослідження розробленого комплексу засобів управління навчально-пізнавальною діяльністю старшокласників враховано такі умови:

- усі класи працювали за однаковими підручниками, програмами й тематичними планами;
- на початковому етапі експерименту учні як експериментального, так і контрольного класів мали приблизно однаковий загальний рівень пізнавальної активності, що вимірялася показниками пізнавального інтересу та мотивації навчання.

Для отримання інформації про хід і результати експерименту проводились: 1) спостереження за роботою учнів на уроках; 2) контрольні роботи; 3) анкетування учнів; 4) бесіди з учнями та вчителями. Для проведення кількісного аналізу результатів користувалися методами математичної статистики.

З аналізу анкет, розроблених для дослідження навчально-пізнавальних інтересів учнів (початковий зріз), можна зробити такі висновки:

1. У 10-Б класі (К2) серед цікавих, потрібних у майбутньому житті предметів хімію обрали 27,6%, а непотрібною – 74%; як необов'язковий предмет хімію виділили 34,5%, тоді як обов'язковий – 55,2%; 58,1% вважали хімію складним предметом.

Таблиця 1

Характеристика рівнів мотивації навчання в контрольному та експериментальному класах Е2, К2 (початковий зріз)

Класи	∑ учнів	Рівні мотивації			
		Високий	Середній	Зовнішня мотивація	Низький рівень
		%	%	%	%
10-Б (К2)	31	19,4	32,3	38,7	9,6
10-В (Е2)	30	23,3	26,7	40	10

Висновки: більшість старшокласників є зовнішньомотивованими, тобто в навчанні вони не зорієнтовані на його процес, а їх приваблює або результат (у вигляді оцінки), або схвалення вчителя чи друзів у класі. У класах також є учні (10%), котрі зовсім дезадаптовані до навчання, отже, можна стверджувати, що на початок формуючого експерименту рівень внутрішньої, процесуально-дієвої мотивації був приблизно однаковий в обох класах.

Аналіз даних анкети (Характеристика рівнів пізнавальної активності до навчання в контрольному та експериментальному класах Е2, К2 (початковий зріз) та результатів контрольних робіт дав можливість виділити рівні пізнавальної активності учнів у двох досліджуваних класах, що представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Характеристика рівнів пізнавальної активності до навчання в контрольному та експериментальному класах Е2, К2 (початковий зріз)

Класи	Рівень пізнавальної активності			
	І потенційний	ІІ репродуктивний	Конструктивний	Творчий
10-Б (К2)	6,5%	45,2%	38,6%	9,7%
10-В (Е2)	3,3%	43,3%	36,7%	16,7%

Аналіз таблиці свідчить, що класи Е2 та К2 є майже ідентичними за спрямованістю їхніх інтересів, а саме – в мотиваційній сфері учнів переважають зовнішні мотиви до навчання, внутрішня мотивація розвинена дуже слабо. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновки про те, що доцільним є проведення формуючого експерименту з виявлення впливу

системи засобів управління навчально-пізнавальною діяльністю старшокласників на їхню мотиваційну сферу та рівень пізнавальної активності в класах Е2 та К2.

Для виявлення впливу запропонованих засобів управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів на рівень їхньої пізнавальної активності та мотивації навчання на заключному етапі експерименту проведено повторне анкетування учнів контрольних та

Таблиця 3

Характеристика рівнів мотивації навчання в контрольному та експериментальному класах Е2, К2 (контрольний зріз)

Класи	∑ учнів	Рівні мотивації			
		Високий	Середній	Зовнішня мотивація	Низький рівень
		%	%	%	%
К2	31	16,13	25,8	51,62	6,45
Е2	29	34,48	34,48	31,03	0

Порівняльна характеристика даних таблиць 1 та 3 показує, що більшість старшокласників експериментального класу Е2 є внутрішньомотивованими, тобто в навчанні вони зорієнтовані на його процес. У Е2 класі також немає учнів, які зовсім дезадаптовані в навчанні, отже, можна стверджувати, що на кінець формуючого експерименту рівень внутрішньої (процесуально-дієвої) мотивації був досить різний в обох класах. Так, в Е2 загальна кількість учнів з високим рівнем мотивації навчання становить 34,48%, а в К2 – 16,13%, рівень зовнішньої мотивації найбільший у класі К2 (51,62%).

Порівнюючи результати анкетування учнів контрольного та експериментального класів Е2 та К2, які отримано в констатуючому та контрольному зрізах, ми зафіксували зміни в мотиваційній сфері учнів: в експериментальному класі ці зміни виявились у переведенні мотивів навчання із сфери зовнішніх, негативних та вузькоособистісних у змістовно-процесуальні та соціальні; у контрольному класі спостерігається зворотний перехід мотивів зі сфери змістовно-процесуальних до вузькоособистісних (зовнішніх). Це особливо помітно в учнів з низьким та середнім рівнями засвоєння знань класу К2. На фоні зниження інтересу до навчання в мотиваційній сфері учнів переважають зовнішні (або негативні) мотиви, що призводять до зниження якості знань.

Проте навіть в експериментальному класі повністю позбутися зовнішніх мотивів навчання не вдалося. Так, на кінець експерименту залишилося 31% учнів класу Е2, в мотиваційній сфері яких переважають зовнішні мотиви, але негативних мотивів навчання в учнів експериментального класу не зустрічається. Отже, ця проблема очікує подальшого розв’язання.

У контрольному К2 класі значної зміни в мотиваційній сфері учнів не спостерігалося. Це дає підстави вважати, що показники якості знань підвищились саме завдяки позитивному впливу експериментальних засобів управління навчально-пізнавальною діяльністю старшокласників на мотиваційну сферу учнів, що зумовило зростання рівня їхньої пізнавальної активності та інтересу до навчання.

Далі було виділено рівні пізнавальної

Таблиця 4

Характеристика рівнів пізнавальної активності учнів в контрольному та експериментальному класах Е2, К2 (контрольний зріз)

Класи	Рівень пізнавальної активності			
	I	II		
	Потенційний	Репродуктивний	Конструктивний	Творчий
К2	9,68%	54,84%	25,8%	9,68%
Е2	0%	27,59%	44,84%	27,59%

Зіставлення анкетних даних дослідження навчально-пізнавальних інтересів із мотивацією навчання пояснює те, що переважаючим у мотиваційній сфері старшокласників експериментального класу Е2 на кінець експерименту виступають саме внутрішні мотиви до навчання. Порівняльний аналіз даних таблиць 2 та 4 дає можливість зробити висновки, що стосуються змін у рівнях пізнавальної активності контрольного та експериментального класів на початок і кінець експерименту.

Отже, результати експерименту свідчать, що в експериментальному класі Е2 збільшилась кількість учнів з високим (конструктивним + творчим) рівнем пізнавальної активності на 26%; зменшилась кількість учнів, в мотиваційній сфері яких переважають негативні (100%) та зовнішні мотиви, на 22%.

Результати проведеного експериментального дослідження дозволили зробити такі висновки:

Аналіз літературних джерел та досвіду шкільної практики дає підставу стверджувати, що важливою умовою ефективного функціонування педагогічної системи є управління. Педагогічне управління – цілеспрямована діяльність учителя, який створює особистісно орієнтоване освітнє середовище у процесі навчання. Метою педагогічного управління є здійснення якісних змін процесу навчання для максимального для підвищення ефективності самооцінювання старшокласниками своєї навчально-пізнавальної діяльності.

Література

1. Бойко Н.О. Формування в учнів потреби в знаннях як основи їх пізнавального інтересу // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. – Харків: ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 1998. – С. 128-131.
2. Кон И.С. Психология старшеклассника: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1982. – 207 с.
3. Конвенция о правах ребенка // Документы ООН о детях, женщинах и образовании. – М.: Нар. образование, 1995. – С. 3-53.
4. Костіна В.В. Засоби управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів у процесі вивчення хімії // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Зб. наук. пр. – Вип. 1. – Харків: УІПА, 2001. – С. 62-69.
5. Маклаков А.Г. Общая психология. – СПб.: Издательство “Питер”, 1999. – 720 с.
6. Овчарова Р.В. Технологии практического психолога образования: Учебн. пособие. – М.: ТЦ “Сфера”, 2000. – 442 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2000. – 592 с.

обмеження стихійності та забезпечення гарантованого рівня підготовки учнів, стимулювання їхнього розвитку. Основним джерелом створення особистісно орієнтованого освітнього середовища визначаємо засоби управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів, а способом створення зазначених засобів – їх педагогічне проектування.

2. Використання технології педагогічного проектування та комплексу засобів управління навчально-пізнавальною діяльністю старшокласників у педагогічному процесі є умовою створення особистісно орієнтованого освітнього середовища продуктивного спілкування завдяки виконанню таких функцій, як мотиваційна, цілепокладання, організаційна, регулююча, контролююча, інформаційна, планування майбутнього педагогічного процесу.

3. Умовами ефективного використання засобів управління навчально-пізнавальною діяльністю старшокласників у педагогічному процесі загальноосвітнього навчально-виховного закладу визначено: 1) використання робочого зошита як основного засобу управління; 2) застосування листів для кодоскопу з метою мотиваційного забезпечення процесу навчання; 3) розробка листів успішності учнів як засобу вироблення в учнів уміння здійснювати рефлексію своєї навчально-пізнавальної діяльності; 4) забезпечення критеріями оцінювання елементів знань та умінь

8. Формирование личности старшеклассника / Под ред. Н.В. Дубровиной; Научн.-исслед. ин-т общей и пед. психологии; Акад. пед. наук. СССР. – М.: Педагогика, 1989. – 168 с.
9. Храбрикова Т.Б. Познавательный интерес как стимул самообразования и нравственного совершенствования старшеклассников // Педагогическое стимулирование в процессе комплексного подхода к воспитанию: Сб. научн. тр. – Киров: КГПИ им. В.И. Ленина, 1981. – С. 146-156.

Надійшла до редколегії 18.12.2003 р.